

РОЗДІЛ 3. ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ
НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМОСВІТНІ ТА КУЛЬТУРНО-МЕНТАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ
ФОРМУВАННЯ ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ В УКРАЇНІEDUCATIONAL, CULTURAL AND MENTAL FEATURES
OF HUMAN CAPITAL FORMATION IN UKRAINE

Статтю присвячено дослідженню чинників формування людського капіталу в Україні. Особливу увагу приділено освітнім аспектам формування людського капіталу. Розглянуто основні тенденції у сфері вищої освіти, культурно-ментальні чинники розвитку людського капіталу країни. Обґрунтовано необхідність урахування освітніх і культурно-ментальних особливостей у процесі державного регулювання формування людського капіталу в Україні.

Ключові слова: людський капітал, освіта, неформальна освіта, ментальність, культура.

развития человеческого капитала страны. Обоснована необходимость учета образовательных и культурно-ментальных особенностей в процессе государственного регулирования формирования человеческого капитала в Украине.

Ключевые слова: человеческий капитал, образование, неформальное образование, ментальность, культура.

The article investigates the factors in the formation of human capital in Ukraine. Special attention is given in the publication to educational aspects of human capital formation. The article examines the main trends in higher education. Also cultural and mental factors of human capital of the country are considered. The necessity of taking into account the educational, cultural and mental characteristics in the state regulation of human capital formation in Ukraine is substantiated.

Key words: human capital, education, non-formal education, mentality, culture.

УДК 37.0:330.32

Коваленко М.О.

викладач кафедри управління персоналом і економіки праці
Запорізький національний
технічний університет

Статья посвящена исследованию факторов формирования человеческого капитала в Украине. Особое внимание уделено образовательным аспектам формирования человеческого капитала. Рассмотрены основные тенденции в сфере высшего образования, культурно-ментальные факторы

Постановка проблеми. У сучасному світі визначними чинником соціально-економічного розвитку держав і ефективності національних економік є людський капітал. Саме від його якості залежить конкурентоздатність країн на світовому ринку. Розвинені країни світу вже давно визначили розвиток людського капіталу як стратегічний напрям державної економічної політики.

Актуальним завданням науки стає вивчення аспектів формування та особливостей розвитку людського капіталу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сутність поняття «людський капітал» є складною, включає багато різних характеристик і якостей. На кожний із його елементів впливає безліч різноманітних факторів.

Велика увага приділяється дослідженню всіх аспектів відтворення людського капіталу в контексті його впливу на розвиток економіки, особливо актуальними дослідження стають в умовах трансформаційних перетворень, переходу до інноваційно орієнтованої економіки та посилення інтеграційних процесів.

Саме тому питання даної проблематики розглядаються в теоріях Г. Беккера, П. Бурд'є, О. Нордхога, П. Друкера, Дж. Кендрика, Дж. Коулмена, А. Сміта, Т. Шульца та інших учених. Щодо українських авторів, то в цьому відношенні слід

відзначити праці О. Амоші, Д. Богині, О. Бородіної, О. Грішнєвої, Б. Данилишина, Т. Заяць, А. Колота, В. Куценко, О. Левченка, Е. Лібанової, О. Макарової, В. Онікієнка, У. Садової, Л. Семів, М. Семикіної, Н. Ушенко, Л. Шаульської та ін.

Особливу увагу останнім часом вітчизняні і зарубіжні науковці приділяють саме освітній складовій частині людського капіталу. Вона є об'єктом досліджень міжнародних організацій і детермінує рівень суспільно-економічного розвитку і потенційні можливості досягнень в економічній, технічній, технологічній, соціальній, культурній та інших сферах діяльності.

Постановка завдання. Метою роботи є визначення освітніх і культурно-ментальних особливостей формування людського капіталу, що сформувався в українському суспільстві.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для комплексної оцінки людського капіталу використовують індекс людського розвитку. Що стосується України, цей показник є досить високим, і він постійно підвищується. Про це свідчать такі дані. У 2005 р. індекс людського розвитку України був 0,713, у 2010 р. – 0,726, у 2015 р. – 0,747. Наразі Україна посідає 81-е місце у світі і відноситься до другої групи країн – групи з високим рівнем людського розвитку [1].

Освітня складова частина людського капіталу визначає стан, динаміку і особливості розвитку

економічних процесів у країні, отже, є ключовим елементом забезпечення сталого економічного розвитку.

Одним із важливих показників значення вищої освіти в національній економіці є показник чисельності студентів у розрахунку на 10 тис. населення. Для України тривалий час, протягом 1990–2008 рр., спостерігалася позитивна динаміка, після 2008 р. – негативна динаміка, що призвело до зменшення протягом 2009–2014 рр. показника майже на третину. Такий спад пов'язують із демографічною кризою та значним підвищенням освітнього рівня населення за попередній період (рис. 1) [2].

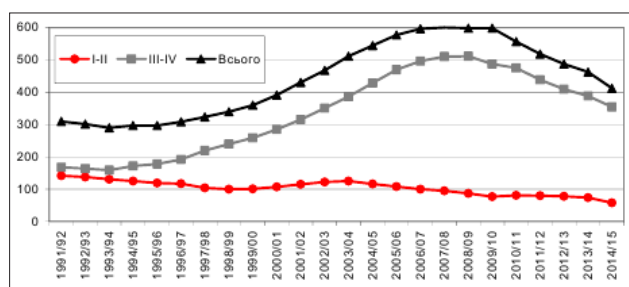

Рис. 1. Динаміка чисельності студентів ВНЗ за рівнями акредитації у розрахунку на 10 тис. населення України

Зниження чисельності студентів не тотожне зниженню попиту на освітні послуги. Українці прагнуть до саморозвитку і реалізації концепції «навчання протягом життя», що виражається в тому, що контингент учнів і слухачів значно зріс у секторі неформальної освіти. Оцінити це явище складно, оскільки відсутня система моніторингу показників діяльності неформальної освіти в Україні. Проте тенденція досить чітка. Особливо користуються попитом такі напрями неформального навчання, як ІТ-технології, електронна комерція, психологічні та соціологічні науки.

До сфери освітніх послуг входить не тільки процес навчання та надання освіти, а й створення онлайн-курсів, посібників та інших навчальних матеріалів, що робить ресурси неформальної освіти доступнішими широкому загалу.

Така тенденція є загальносвітовою та має стійку тенденцію до розвитку. У 2011 р. у Стенфордському університеті запустили перші масові онлайн-курси, які користуються популярністю, деякі з них мають аудиторію понад 160 тис. слухачів. У 2011 р. починається історія такої відомої навчальної платформи, як Coursera, у 2012 р. було створено edX, а вже в 2013 р. було створено українську освітню онлайн-платформу Prometheus. Початок реєстрації на курси припадає на 2014 р. а вже через два роки роботи української онлайн-платформи Prometheus кількість зареєстрованих слухачів перевищує 55 тис. осіб та продовжує постійно збільшуватися [3].

Можна констатувати, що в організації освіти України відбуваються суттєві зміни, які можна визначити як диверсифікаційні. Процеси навчання можуть відбуватись у формальних інституціалізованих закладах освіти, а також відбуватися на підприємствах, набувати форми дистанційного навчання тощо. Все більш різноманітними стають тривалість і глибина спеціалізації навчальних програм. Наприклад, поруч із курсами повної вищої освіти розвиваються більш скорочені форми освіти [4, с. 21].

Високий потенціал вищої освіти України також реалізується через збільшення обсягів експорту освітніх послуг. Чисельність студентів ВНЗ III–IV рівнів акредитації знижується (з 2 203,8 тис. осіб у 2005/2006 н. р. до 1 438 тис. осіб у 2014/2015 н. р.), проте водночас зростає чисельність іноземних студентів (56,8 тис. осіб у 2014/2015 н. р.) (рис. 2).

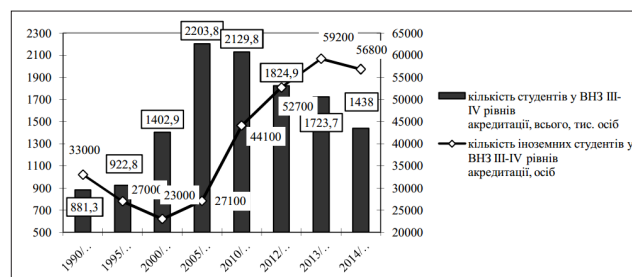

Рис. 2. Динаміка чисельності студентів у цілому та іноземних студентів у ВНЗ III–IV рівнів акредитації в 1990–2014 рр.

Найбільша кількість іноземних студентів в Україну прибуває зі Сходу, це громадяни Туркменістану (13,5 тис. осіб у 2014/2015 н. р.), Азербайджану (9,2 тис.), Індії (3,9 тис.), країн Близького Сходу – Іраку (2,6 тис.), Йорданії (1,9 тис.), протягом останніх років зросла чисельність іноземних студентів із країн Африки, зокрема Нігерії (3,3 тис.), Марокко (2 тис. осіб) [5, с. 210–216].

За рівнем освіти населення Україна традиційно займала високі позиції. За показником очікуваної тривалості навчання (15,1 року) Україна посідає 45-е місце. Цей показник вище 38 країн I групи, таких як Німеччина – 16,5 року, Польща – 15,5 року, та шести країн II групи (Білорусь – 15,7 року; Туреччина – 14,5 року).

За показником фактичної тривалості навчання (11,3 року) Україна посідає 35-е місце. Вона випереджає 28 країн із 49 країн I групи (Німеччина – 13,1 року; Польща – 11,8 року) та шести країн II групи (Білорусь – 12,0 року; Туреччина – 7,6 року) [1].

У сучасних умовах глобалізації міжнародні рейтинги стають одним із важливих індикаторів оцінки будь-яких явищ, у тому числі й освіти. Що стосується кількісного показника охоплення вищою освітою, то Україна перебуває в числі перших 10–15 країн світу [6]. У рейтингу Глобального індексу конкурентоспроможності (The Global

Competitiveness Index) 2014–2015 р. Україна посіла 76-е місце серед 144 країн світу (для порівняння, відповідно: 2013–2014 рр. – 84-е/148 країн; 2012–2013 рр. – 73-тє/144 країни; 2011–2012 рр. – 82-е/142 країни; 2010–2011 рр. – 56-е/139 країн).

Поступово освіта перетворюється із соціальної функції держави на економічну діяльність вищих навчальних закладів, а освітні послуги стають ринковим продуктом, що реалізується на ринку послуг України.

Зважаючи на тенденції розвитку, ми можемо констатувати, що в Україні збільшується кількість осіб, що готові самостійно інвестувати у власну освіту. За останні роки більша частина студентів, що вступили до вищих навчальних закладів, становлять особи, яких зараховано для навчання на контрактній основі. Отже, найбільша частина коштів недержавного сектора на рівні домогосподарств, а саме 72,9%, витрачається для забезпечення першого етапу вищої освіти [7].

Можна зазначити, що інвестування в людський капітал сім'ями через витрачання коштів на отримання освіти членами сім'ї розповсюджене в Україні та має велике значення [8, с. 72–80].

Сьогодні Україна стала на шлях демократизації і розбудови громадянського суспільства. З одного боку, цей процес спричинений розвитком людського капіталу, з іншого – спонукає до підвищення вимог до нього, а отже, і до освітньої діяльності в Україні.

Державне регулювання процесів розвитку людського капіталу передбачає створення необхідних фінансово-економічних умов для підвищення якості життя населення, забезпечення захисту прав і свобод людини, сприяння всебічному розвитку людини.

Як зазначає Н.В. Ушенко питання посилення та нарощування потужності людського капіталу – проблема не індивідуального рівня, а важлива проблема державного рівня [9, с. 138–146].

Але значення вищої освіти для економіки країни в Україні визнається державою не на достатньому рівні. У постіндустріальну епоху, коли теорії людського капіталу набули поширення, витрати на освіту часто сприймаються як інвестиції в людський капітал, що не лише приносить прямі вигоди в економічній та соціальній сферах, а й стимулюють економічне зростання. Визначені тенденції самоосвіти та самостійного інвестування в набуття знань українцями дадуть позитивний поштовх до розвитку економіки країни. Україна, своєю чергою, повинна забезпечити на державному рівні подальший розвиток формальної освіти та розробити і реалізувати організаційно-економічні механізми розвитку неформальної освіти та визнання її результатів.

Важливим фактором розвитку системи формальної та неформальної освіти в Україні є куль-

турно-ментальний аспект людського капіталу. Саме він формує суспільні ідеали та моделі соціально-економічної поведінки людей у повсякденному житті. Його елементи формують систему цінностей, що визначають особисту поведінку як у повсякденному житті, так і в системі соціально-трудова відносин. Формування менталітету залежить від історичних традицій і культурної спадщини. Про прагнення українців до просування у своєму розвитку свідчить давня історія вищої освіти на українських землях, яка бере початок ще в XVII ст., із часів створення перших університетів у Західній Україні.

Відповідно до цінностей, традицій та ідеалів, українська культура відноситься до поліактивного типу. Цей тип культури радше орієнтований на людей, ніж на роботу, він характеризується тим, що в суспільстві прийнято багато спілкуватись, планувати свою діяльність у загальних рисах, виконувати декілька справ одночасно, мати позитивне і відкрите ставлення до змін і нововведень, мати власну думку та інтерпретувати факти на власний розсуд. Це вимагає високого рівня культурного розвитку і освіченості, і українське суспільство цим вимогам відповідає. Наразі актуальним стає питання створення в Україні власної моделі державного регулювання, заснованої на національних традиціях і особливостях, інтересах громадян та із застосуванням здобутків світової науки.

Культурно-ментальні особливості соціуму зумовили те, що українська освіта не вузько спеціалізована та утилітарна, а є більш комплексною та схильною до світоглядних та гуманітарних аспектів. Необхідність розбудови національно орієнтованої системи освіти може бути вирішена шляхом залучення національних соціокультурних підвалин функціонування та розвитку освіти в Україні [10].

Формуючись під впливом складних історико-культурних обставин та різних чинників, українська ментальність набула як позитивних, так і негативних рис, це: миролюбство, консерватизм, сміливість, волелюбність, хазяйновитість, духовність, образність сприйняття, відкритість, толерантність, кмітливість, життєрадісність, повага до людини тощо. Формування культурно-ментальних особливостей в умовах кросс-культурного розвитку та перебування країни на перетині основних економічних та культурних шляхів стало одним з основних принципів розвитку суспільства в Україні. Саме за рахунок неформальної (самостійної) освіти населення України вивчало мови різних народів, їх економічні закони та правила ведення бізнесу. Збереження та розвиток власної самоідентичності українців завжди реалізувалися за рахунок пристосування до мінливих умов цивілізаційного розвитку та за рахунок високої освіченості українців.

Така здатність до самоосвіти, що формувалась упродовж тривалого часу, може бути використана

для розбудови інститутів, сприятливих для зростання і розвитку людського капіталу в Україні, особливо за рахунок розвитку системи неформальної освіти, до якої в українців є схильність. Тому одним з аспектів розвитку та формування людського капіталу в Україні є культурно-ментальні особливості українців та їх здатність до самоосвіти та самовдосконалення.

Висновки з проведеного дослідження. Таким чином, в Україні створені та діють усі необхідні передумови для формування людського капіталу. У країні діє розгалужена система вищих навчальних закладів, функціонує система формальної освіти. Культурно-ментальні особливості українців спрямовані на саморозвиток та самовдосконалення, що дає підґрунтя для розвитку системи неформальної освіти.

Отже, перед державою стоїть завдання за рахунок державного регулювання створити організаційно-економічні механізми визнання результатів неформальної освіти та поєднання формальної та неформальної освіти в Україні як основного компонента розвитку людського капіталу.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Лібанова Е.М. Праця задля людського розвитку: Україна 2015 / Е.М. Лібанова [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.nas.gov.ua/text/pdfNews/Libanova_report_human_development_Ukraine_2015.pdf.
2. Продовження навчання та здобуття професії. Статистичний бюлетень / Державна служба статистики України. – К, 2016. – 27 с.
3. Примаченко І. Масові онлайн-курси стануть серйозною альтернативою університетам / І. Примаченко [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://pb.platfor.ma/prometheus/>.
4. Падалка О.С., Каленюк І.С. Економіка освіти та управління : [навч. посіб.] / О.С. Падалка, І.С. Каленюк ; Нац. акад. пед. наук України, Ін-т пед. освіти і освіти дорослих. – К. : Педагогічна думка, 2013. – 183 с.
5. Левченко О.М. Експорт освітніх послуг вищими навчальними закладами України у вимірі глобалізаційних процесів / О.М. Левченко, Д.Д. Плинокос // Економіка: реалії часу. – 2015. – № 4(20). – С. 210–216.
6. Жилієв І.Б. Вища освіта України: стан та проблеми / І.Б. Жилієв, В.В. Ковтунець, М.В. Сьомкін. – К. : Науково-дослідний інститут інформатики і права Національної академії правових наук України, Інститут вищої освіти Національної академії педагогічних наук України, 2015. – 96 с.
7. Національні рахунки освіти України в 2014 році: Статистичний бюлетень / Державна служба статистики України. – К., 2016 – 89 с.
8. Карпенко А.В. Інвестиції у людський капітал в Україні / А.В. Карпенко // Збірник наукових праць Таврійського державного агротехнологічного університету (економічні науки). – 2011. – № 3(15). – С. 72–80.
9. Ушенко Н.В. Джерела відтворення людського капіталу як основа задоволення особистих та суспільних потреб / Н.В. Ушенко // Наукові праці Донецького національного технічного університету. Серія «Економічна». – 2014. – № 4. – С. 138–146 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npdntu_ekon_2014_4_20.
10. Міщенко М.М. Філософія освіти: соціокультурний вимір // М.М. Міщенко // Гуманітарний вісник ЗДІА. – 2015. – № 60. – С. 278–286.